

Η ΠΕΡΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΙΔΕΑ (*)

(ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ)

ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, δ. Θ.

Κρίνοντες γενικῶς τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλίαν τοῦ Ὁριγένους, παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς:

Τὰ περὶ ἐλευθερίας τῶν πνευματικῶν ὄντων διδάγματα αὐτοῦ δὲν συμβιβάζονται κατὰ πάντα πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ θεολογικοῦ του συστήματος. Κατὰ τὸν Ὁριγένην, ἡ θεία παντοδυναμία, ὡς εἶδομεν, δὲν νοεῖται ἄνευ κόσμων, ἐφ' ὧν ἐξωτερικῶς νὰ ἐκδηλεῦται. Ἄφ' ἑτέρου, κατὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, τὴν αἰτίαν τοῦ ὕλικου κόσμου προὐκάλεσεν ἡ κατάχρησις τῆς ἐλευθερίας τῶν λογικῶν πνευμάτων. Ἐάν ὅμως ὑποτεθῆ, ὅτι ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τῶν πάντων ὅλα τὰ πνεύματα ἀνεξαίρετως χρησιμοποίησιν ἐπ' ἀγαθῷ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν—ὅτε δὲν εἶναι δυνατὴ πλέον ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου—τότε πῶς θὰ ἐκδηλωθῆ ἡ θεία παντοδυναμία; Ἐάν πάλιν ὁ θεός, βάσει τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως αὐτοῦ καὶ πρὸς ἀσκήσιν τῆς ἀγαθότητος καὶ παντοδυναμίας αὐτοῦ, ἐδημιουργεῖ ἕτερον ἀριθμὸν κόσμων, τότε ἀσφαλῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δημιουργίας θὰ ἐλάβανεν ἄλλοίαν τροπὴν καὶ ὄψιν. Εἶναι φανερόν ὅτι ἂν συνδέσῃ τις τὰς δύο ἐλευθερίας, θείαν καὶ ἀνθρωπίνην, ἡ μία ἀναιρεῖ τὴν ἄλλην. Ἡ ὁ Θεὸς θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον μετὰ τὴν πτώσιν τῶν πνευμάτων, ἡτῶν τελευταίων τούτων ἡ ἐλευθερία θὰ ἐξηρτάτο ἐκ τῆς θείας βουλῆς, ὅτε καὶ θὰ ἐξεμηδενίζετο. Ὅτι δ' ἄφ' ἑτέρου ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ὁριγένους ἡ ἐλευθερία τῶν λογικῶν ὄντων αἴρεται ἐπὶ τελευτῆς, φαίνεται καὶ ἀλλαχίθην. Ἡτὰ πνεύματα εἶναι ἀναποδράστως προωρισμένα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βαθμηδὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν ἀφετηρίαν αὐτῶν, ἡ πάλιν προώριστα νὰ περιπλανῶνται ἐπ' ἄπειρον εἰς τοὺς ἀλληλοδιαδόχους κόσμους τῆς αἰωνιότητος. Καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν ἡ ἐλευθερία ἐλλείπει, εἶναι ἀπλοῦν ἐπιφαινόμενον.

Εἰς τὰ δεδομένα τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἡ διδασκαλία τοῦ Ὁριγένους ἀντίκειται ἄρδην, διότι:

α') Αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἡ πρόχρονος πτώσις τῶν πνευμάτων, ἀτινα οὐδέποτε ὑπῆρξαν, ἀλλ' ἡ θεία ἀγαθότης.

β') Τὰ ὕλικα σώματα δὲν εἶναι δεσμοτῆρια τῆς μεμολυσμένης ψυχῆς, χρησιμεύοντα πρὸς κάθαρσιν αὐτῆς. Ψυχαὶ καὶ σώματα ἰδρύθησαν ταύτοχρό-

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 50 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

νωσ ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ὡς ψυχοσωματικὴ ἐνότης, ἣν ἠθέλησεν ὁ Κύριος.

γ') Ἡ ἐν χρόνῳ δημιουργία οὐδόλως παραβιάπτει τὸ ἀναλλοίωτον τῆς θείας οὐσίας. Αἱ κατηγορίαι τῆς μεταβολῆς καὶ τροπῆς εἶναι ἔννοιαι ἀριστα ἀρμόζουσαι εἰς τὸ πεπερασμένον ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὸ κινούμενον καὶ διοριζόμενον ἐν χρόνῳ. Τὸ πρότερον καὶ ὕστερον δὲν δύνανται νὰ ἀναφέρονται καὶ εἰς τὸν ἀναλλοίωτον Θεόν, ἐνώπιον τοῦ ὁποῦο σύμπας ὁ χρόνος καθορᾶται ὡς ἀπλή τις στιγμή ἐν τῇ ἀτελευτητῶ ροῇ τῆς αἰωνιότητος.

δ') Ἡ παρομοία ἰδέα ὅτι ἡ θεία παντοδυναμία, ὡς οὐσιώδης ἰδιότης τῆς θείας φύσεως, δεόν νὰ ᾖ ἀείποτε ἐνεργός, οὐδόλως εὐσταθεῖ διὰ τὴν ἀγ. Τριάδα, τὴν ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ ἀπόλυτον αὐτάρκειαν, ζωὴν καὶ μακαριότητα.

ε') Ἡ αἰωνιότης τοῦ κόσμου ἀπορρέει ἐξ ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου. Πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου οὐδεὶς χρόνος δυνατὸν νὰ ὑπάρχη, καθ' ὅσον δὲν ὑπάρχουσι καὶ δημιουργήματα, μέτρον τῆς μεταβολῆς τῶν ὁποίων τυγχάνει οὗτος. Κατὰ ταῦτα καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ὑφίσταται κάλλιστα καθ' ἑαυτὸν ὁ Θεός, χωρὶς νὰ προσδιορίζεται ὑπὸ χρόνου, ὅστις ἀπλοῦστατα δὲν ὑπάρχει.

στ') Ἡ περιοδικότης τῶν πολλῶν κόσμων τοῦ συστήματος τοῦ Ὁριγένους λυμαίνεται τὸ δόγμα περὶ κόσμου ὡς ἀποκλειστικοῦ τόπου τῆς ἠθικῆς τεκμηριώσεως τῶν ἀνθρώπων.

ζ') Τὰ περὶ μετὰ θάνατον ἐπιστροφῆς τῶν πνευμάτων διδάγματα τοῦ Ὁριγένους συγκρούονται πρὸς τὸ δόγμα τοῦ θανάτου, ὡς ἐπιστεγάσματος τῆς ἠθικῆς ἐξελιξέως τῶν ἀνθρώπων.

η') Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία ἀνιστρατεύεται πρὸς τὸ «ἐφ' ἅπαξ» τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως, ἐν τέλει δὲ λυμαίνεται τὸ σωτήριον ἔργον τοῦ Χριστοῦ.

ι') Ἡ περὶ τελικῆς σωτηρίας τῶν πάντων ἰδέα ἔρχεται εἰς ὀξεῖαν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ περὶ αἰωνίου κολάσεως σαφεῖ διδάγματα τῆς ἀγίας Γραφῆς.

Βεβαίως εὐρισκόμεθα πρὸ προβλήματος λογικῆς δυσσεπιτότου. Μὲ τὸ μέτρον τῆς διανοητικῆς μας συγκροτήσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλλάβωμεν τὸ πῶς ἡ καλὴ λείαν δημιουργία τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου θὰ καταλήξῃ εἰς οἰκτρὰν δυαρχίαν. Πῶς, παρὰ τὴν θείαν ἀγαθότητα, πρόνοιαν καὶ παντοδυναμίαν, ὠρισμένος ἀριθμὸς λογικῶν δημιουργημάτων θὰ καταδικασθῇ εἰς κόλασιν αἰώνιον, μακρὰν τῶν κόλπων τῆς θείας ἀγαθότητος. Ὁ ἰδανικὸς ὅμως ὄντολογισμὸς τοῦ Ὁριγένους μηδαμῶς ἐπιλύει τὸ πρόβλημα, ἄνευ τῆς καταλύσεως θεμελιωδῶν ἄρθρων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Αἱ λογικαὶ ἡμῶν ἐπεξεργασίαι δεόν νὰ ὑποχωρῶσι πρὸ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ καὶ τῶν ρητῶν αὐτῆς μαρτυριῶν.

Ὁθεν ὁ Ὁριγένης, παρὰ τὰς ἀποπειρας ἐνίων ὅπως ἀποδείξωσι τοῦτον ὀρθοδοξοῦντα¹⁶⁹, ἐγένετο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀρχηγὸς κακοδοξίας δογματικῆς. Σημειωτέον βεβαίως ὅτι τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἀπόψεις του οὐδέποτε διετύπωσεν ὡς ἐπίσημον διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καὶ εἰς πλείστα ἄλλα σημεῖα ἀξιοθαυμάστως ἐπραξεν, ἀλλ' ὡς θεολογικὰς ὑποθέσεις περὶ τὰς ὁποίας ἡσθάνετο μείζονα ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ θεολογικοῦ στοχασμοῦ. Ἀφ' ἑτέρου εἶναι φανερὰ ἡ ἐπίδρασις τῆς πλατωνικῆς¹⁷⁰ καὶ νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν σχετικῶν ἀπόψεων αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐλλείπωσι καὶ ἐπιδράσεις ἀπὸ μέρους τοῦ Γνωστικισμοῦ¹⁷¹, καὶ δὴ τῆς ἐσχατολογίας τοῦ Βαλεντίνου¹⁷².

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

Τὰ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδάγματα τοῦ Ὁριγένους εὔρον ἀπήχησιν καὶ ἐν τῷ θεολογικῷ συστήματι τοῦ ἑτέρου ἐπιφανοῦς θεολόγου τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς, Γρηγορίου τοῦ Νύσσης.

Εἶναι βεβαίως ἀληθές ὅτι πλείστας τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Ὁριγένους σφοδρῶς κατεπολέμησεν ὁ ἱερός Γρηγόριος, ἰδίως δὲ τὰς διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ προχρόνου δημιουργίας τῶν πνευμάτων, περὶ πτώσεως αὐτῶν καὶ ἐγκλεισμοῦ τῶν εἰς σώματα ὑλικά πρὸς κάθαρσιν¹⁷³. Ὁμοίως ἀντιμάχεται τὰ περὶ ἐπιστροφῆς τῶν πνευμάτων εἰς τὴν καθαρὰν αὐτῶν κατάστασιν διδάγματα τοῦ Ὁριγένους, τοὺς ἀλληλοδιαδόχους κόσμους καὶ τὴν διηνεκῆ μεταβολὴν καὶ ἀσάθειαν τῶν ὄντων¹⁷⁴, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς περὶ διαφορότητος τοῦ ἀναστησομένου σώματος πρὸς τὸ ἐπίγειον σῶμα ἀντιλήψεις τοῦ μεγαλοφυοῦς διδασκάλου¹⁷⁵. Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως ὅμως τῶν πάντων ἰδέα, καὶ δὴ ἐν τῇ παγίᾳ

169. Οὕτως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς (Πρβλ. Φωτίου, P.M. Gr. 103, 1106 κ.έ.) καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ ρωμαιοκαθολικὸς θεολόγος A l o i s V i n c e n z i, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Sancti Gregorii et Origenis de aertinitate poenarum in vita futura omnimoda cum dogmate catholica concordia, 1864, σ. 278, πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ τὸν Ὁριγένην ὀρθόδοξοῦντα. Πρβλ. Müller, Origenes und die Apokatastasis, σ. 174.

170. G. Oswald, Eschatologie, σ. 68—L o u i s B u k o w s k i, La réincarnation selon les pères de l' Eglise, ἐν «Gregorianum» Commentarii de Re Theologica et philosophica, Anno IX-1928 Vol. IX, Romae, σ. 85.

171. Mehat, μν. ἔργ. σ. 213

172. H a r n a c k, Lehrbuch der Dogmengeschichte, 1 Band, Tüb.1909, σ. 693

173. P.M.Gr. 46, 125—128.

174. Danielou, Origène, σ. 282.

175. P.M.Gr. 46, 79.

καὶ σταθερᾶ αὐτῆς μορφῇ, ἀπειτέλεσεν ἀξίωμα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τοῦ Γρηγορίου¹⁷⁶.

Κατὰ τὸν ἱερὸν Γρηγόριον Νύσσης ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία συνίσταται εἰς τὴν θέωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν, διὰ τῆς ἐκ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀμαρτίας ἐπιμελοῦς καθάρσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ καθαρσις αὕτη ἀναπλάττει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ἀρχαίαν χάριν, τὴν θεϊαν υἰοθεσίαν, τὴν ἀκριβῆ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου μόρφωσιν τῆς θείας ὁμοιώσεως.

Δι' ὅσους ὅμως ὁ παρὼν βίος διέρρευσε ἠθικῶς ἄκαρπος, αἱ κηλίδες δὲ καὶ τὰ στίγματα τῆς ἀμαρτίας οὐδόλως ἐξηλειφθησαν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἐπιφυλάσσει ἠθικὴν μετὰ θάνατον θεραπείαν, ἄχρις οὗ καθαρισθῇ ἡ φύσις ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ προσγενομένων ξένων τῆς ἀμαρτίας στοιχείων, καὶ καθαρὰ ἀποσωθῇ τῷ Θεῷ¹⁷⁷.

Ἡ ἐν τῇ ἐπέκεινα τοῦ τάφου ζωῇ καθαρσις θὰ συντελεσθῇ, ὡς καὶ παρ' Ὀριγένη, δι' εἰδικοῦ καθαρσοῦ πυρός: «Οὕτως καὶ τῆς κακίας τῷ ἀκοιμήτῳ πυρὶ δαπανωμένης, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὴν ἐνωθεῖσαν αὐτῇ ψυχὴν ἐν τῷ πυρὶ εἶναι ὡς ἂν τὸ κατεσπαρμένον νόθον καὶ ὑλῶδες καὶ κίβδηλον ἀπαναλωθῇ τῷ αἰωνίῳ πυρὶ δαπανώμενον»¹⁷⁸. Ἐν τῷ καθαρσίῳ πυρὶ ριπταζομένη ἡ ψυχὴ θὰ αἰσθάνεται ἀλγηδόνας πολλὰς καὶ δὴ καὶ κατὰ ποσὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐν ἐκάστῳ ποσότητῃ τῆς κακίας, θὰ παρατείνεται δὲ ἡ ἐν αὐτῷ παραμεινὴ τῆς «ὡς ἂν τὸ ὑπὲρτροφον ἦ»¹⁷⁹.

Ὡς καὶ παρ' Ὀριγένη, οὕτω καὶ ἐν τῷ συστήματι τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου Νύσσης ὁ Θεὸς ἐκλαμβάνεται ὡς φιλόανθρωπος πατήρ παιδεύων τὰ τέκνα Του πρὸς ἠθικὴν βελτίωσιν, καὶ ὡς ἐπιδέξιος καὶ σοφὸς ἰατρὸς παραδίδων τὸ πλᾶσμά Του εἰς θεραπείαν ὀδυνηρὰν μὲν, πλὴν ὅμως τελεσφόρον καὶ ἀνακαινιστικὴν. Ὡς σοφὸς παιδαγωγὸς ὁ θεὸς, τοῦτο μὲν ἀποστεργὼν τὴν κατάθλιψιν τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο δὲ θέλων καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ, ἀφήνει τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον¹⁸⁰ «ἐν οἷς ἐβουλήθη γενέσθαι, ἵνα γευσάμενος τῶν κακῶν, ὧν ἐπεθύμησε, καὶ τῇ πείρᾳ μαθὼν, οἷα ἀνθ' οἷων ἡλλάξατο, παλινορθομήσῃ

176. J. A u f h a u s e r, Die Heilslehre des hl. Gregor von Nyssa, München 1910, σ. 204, ὑποσ. 1.

177. «Οἷς δὲ προσεπωρόθη τὰ πάθη, καὶ οὐδὲν προήχθη τῆς κηλίδος καθάρσιον· οὐχ ὕδωρ μυστικόν, οὐκ ἐπίκλησις θείας δυνάμεως οὐχ ἡ ἐκ μεταμελείας ὀρθωσις· ἀνάγκη πᾶσα καὶ τούτοις ἐν τῷ καταλλήλῳ γενέσθαι. Κατάλληλον δὲ τῷ κεικίβδηλευμένῳ χρυσίῳ τὸ χωνευτήριον, ὡς τῆς ἐμμικθείσης αὐτοῖς κακίας ἀποτακείσης, μακροῖς ὑστερον αἰῶσι καθασὼν ἀποσωθῆναι τῷ Θεῷ τὴν φύσιν» (Λόγ. Κατηχ. Μέγας 35, P.M. Gr. 45. 92).

178. Περὶ ψυχ. καὶ ἀναστ., P.M.Gr. 46, 100.

179. Ἀδτ. P.M.Gr. 46, 400.

180. Περὶ ψυχ. καὶ ἀναστ., P.M. Gr. 46, 81.

διὰ τῆς ἐπιθυμίας ἐκουσίως πρὸς τὴν πρώτην μακαριότητα, ἅπαν τὸ ἐμπαθές καὶ ἄλογον, ὡσπερ τι ἄχθος ἀποσκευάσας τῆς φύσεως, ἦτοι κατὰ τὴν παρούσαν ζωὴν, διὰ προσευχῆς τε καὶ φιλοσοφίας ἐκκαθαρθεῖς, ἢ μετὰ τὴν ἐνθένδε μετανάστασιν, διὰ τῆς τοῦ καθαρσίου πυρὸς χωνείας»¹⁸¹. Κατὰ τὸν ἱερὸν Γρηγόριον Νύσσης, ἢ τοῦ κατ' ἀρετὴν ἢ κακίαν βίου διαφορά ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα ἐγκείται ἀπλῶς εἰς τὸ ὅτι οἱ μὲν ἐνωρίτερον, οἱ δὲ σχολαιότερον μετέχουσι τῆς ἐλπιζομένης μακαριότητος. Κατὰ τὸ μέτρον δὲ «τῆς ἐγγενομένης ἐκάστω κακίας, ἀναλογησεται πάντως καὶ ἡ τῆς ἱατρείας παράτασις»¹⁸².

Τὰ ἐκ τῆς καθάρσεως ἀπορρέοντα ἀγαθὰ εἶναι ποικίλα. Καταργηθέντος παντὸς νόθου καὶ ἄλλοτρίου ἐκ τῆς φύσεως ἡμῶν, αἴτη ἀσπασίως ἀναθάλλει καὶ καρποφορεῖ, «τὸ κοινὸν εἶδος τὸ ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν θεόθεν ἐπιβληθὲν ἀπολαβοῦσα»¹⁸³. Τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐπιστέφουσι θεῖα ἀγαθὰ, οἷον ἡ ἀφθαρσία, ἡ τιμὴ, ἡ χάρις, ἡ δόξα, ἡ δύναμις «καὶ εἰ τι ἄλλο τοιοῦτον ἐν τε τῷ Θεῷ ἐπιθεωρεῖσθαι εἰκάζομεν, καὶ τῇ εἰκόνι αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις»¹⁸⁴. Ἡ πολλότης καὶ ὁ ἐπιμερισμὸς τῶν ὄντων, ἡ ποικίλη κατατομὴ καὶ διαφορότης, προϊόντα τῆς ἠθικῆς νόσου, μετὰ τὸ πέρασ τῆς καθάρσεως θὰ ἐκλείψωσιν, ἐπιτευχθησομένης τῆς ἐν τῷ Θεῷ ἐνότητος συμπάσης τῆς δημιουργίας. Τότε, καταργηθέντος καὶ τοῦ ἐσχάτου ἐχθροῦ, «καὶ τῆς κακίας καθόλου πάντων τῶν ὄντων ἐξοικισθείσης, ἐν τῷ θεοειδῆς κάλλος ἀπαστράφη τοῖς πᾶσιν, ὧ κατ' ἀρχὰς ἐμορφώθημεν»¹⁸⁵.

Τὰ πάντα λοιπὸν προώρισται θᾶτιον ἢ βράδιον νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ἐκ τῆς καθολικῆς ταύτης ἀποκαταστάσεως δὲν θὰ λείψῃ ἀσφαλῶς οὔτε καὶ ὁ Σατανᾶς.

Ἡ περὶ μεταστροφῆς τοῦ Σατανᾶ διδασκαλία εἶναι ἀναντίρρητος παρὰ τῷ ἱερῷ Γρηγορίῳ. Ἀναπτύσσων ὁ ἱερὸς Πατὴρ τὰς περὶ ἀπολύτρωσεως θεωρίας του, παρατηρεῖ ὅτι ἡ διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπολύτρωσις ἀπεδείχθη λυσιτελής καὶ σύμφορος καὶ δι' αὐτὸν εἰσέτι τὸν διάβολον, τὸν καθ' ἡμῶν τὴν πλάνην ἐνεργήσαντα. Ἀποδεχθεῖς οὗτος τὴν ψυχὴν τοῦ Χριστοῦ ὡς λύτρον ἀντὶ τῶν ἀνθρώπων πάντων, συνελήφθη ἀπὸ τὸ ἄγκιστρον τῆς ὑπὸ τὴν σάρκα τοῦ Κυρίου ἐγκρυπτομένης θεότητος, ἀναγκασθεῖς οὕτω νὰ ἀποδώσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένας ψυχάς. Ἡ μέθοδος ὅμως αὕτη ἀπεδείχθη σωτήριος οὐ μόνον διὰ τὸν ἐν τῷ κράτει τοῦ διαβόλου γενόμενον ἀνθρωπον, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν Σατανᾶν¹⁸⁶.

181. De Mortuis, P.M. Gr. 46, 524.

182. Περὶ ψυχ. καὶ ἀναστ. P.M.Gr. 46, 152.

183. Περὶ ψυχ. καὶ ἀναστ. P.M.Gr. 46, 157.

184. Περὶ ψυχ. καὶ ἀναστ. P.M.Gr. 46, 160.

185. De Mortuis, P.M.Gr. 46, 536.

186. Λόγος Κατηχ. Μέγας, 26, P.M. Gr. 45, 68 κ.έ.

Ὅταν λοιπὸν τὰ πάντα ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Χριστόν, ὅταν ἡ κακία παντελῶς ἀφανισθῇ¹⁸⁷, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ Πατρὶ, εἶνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν¹⁸⁸».

Ἐν τῇ τῶν πάντων ἀποκαταστάσει ἐπιτυγχάνεται, κατὰ τὸν ἱερὸν Γρηγόριον, καὶ ἡ καθολικὴ θέωσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ἀποτελεῖ, ὡς εἶπομεν, τὸν κολοφῶνα τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ. Ἀνακοπεῖσα διὰ τῆς ἀμαρτίας ἡ θέωσις ἐπιτυγχάνεται τάνυν θαυμασίως. Θεωθεῖσα ἡ φύσις ὀλόκληρος, ἐν μακαριότητι καὶ ἐνότητι, θὰ ὑμνῇ καὶ γεραίρῃ αἰωνίως τὸν Κύριον:

«Ὅταν εἰς μίαν χοροστασίαν συναρμωσθῇ πᾶσα ἡ κτίσις, τῶν τε ὑπερκείμενων, τῶν τε ὑποβεβηκότων ἀπάντων, καὶ κυβάλον δίκην ἢ νοητὴ κτίσις, καὶ ἡ νῦν δι' ἀμαρτίας μεμερισμένη καὶ διεστῶσα, τὸν ἀγαθὸν ἤχον ἐκ τῆς ἡμετέρας συμφωνίας ἀποτελέσει. Ὅταν συνδράμῃ τῷ ἀγγελικῷ τὸ ἡμέτερον. καὶ ἀναλαβοῦσα ἐαυτὴν ἐκ τῆς συγχύσεως ἢ θεία παράταξις, ἐπὶ τῷ φόνῳ τῶν πολεμίων ἀλαλάξει τῷ τροπαιούχῳ τὸ ἐπινίκιον. Τότε γίνεται πάσης πνοῆς ὁ αἶνος εἰς αἶι παρατείνων τὴν χάριν, καὶ δι' αὐξήσεως πλεονάζων εἰς τὸ διηρηκὲς τὸ μακάριον, ἐκεῖνο λέγω τὸ ὄντως μακάριον. Ἐξ οὗ ἀργεῖ μὲν ἡ στοχαστικὴ περὶ τὴν γνῶσιν διάνοια, ἀργεῖ δὲ καὶ ἡ ἐλπιστικὴ ἡμῶν ἐνέργεια¹⁸⁹».

Καὶ αὐταὶ μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς αἱ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέαι τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ἄν τις βεβαίως προσεκτικώτερον παρατηρήσῃ θὰ ἀνεύρῃ ποιάν τινα ἀντίφασιν ἐν τῷ συστήματι τούτῳ τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς. Συγκεκριμένως: τοῦ ἀνθρώπου ἡ βούλησις, συμφώνως πρὸς τὰ περὶ ἐλευθερίας διδάγματα τοῦ Γρηγορίου, κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἐξαναγκασθῇ εἰς τὴν διάπραξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐν τῇ περὶ ἀποκαταστάσεως ὁμῶς τῶν πάντων θεωρίᾳ αὐτοῦ, τὸ τέλος τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ὁ π ο σ δ ἡ π ο τ ε καὶ βεβαία ἐπιστροφή αὐτῆς εἰς τὸ ἀγαθόν¹⁹⁰. Ἡ εἶναι ἐλευθέρα ἡ βούλησις τῆς ψυχῆς, ὅτε δύναται καὶ νὰ μὴν ἐπιστρέψῃ, ἢ εἶναι ἠναγκασμένη νὰ ἐπιστρέψῃ, ὅτε δὲν εἶναι καὶ ἐλευθέρα.

Τὴν λύσιν τῆς ἀντιφάσεως ταύτης οἰκονομεῖ, κατὰ τινα τρόπον, αὐτὸς οὗτος ὁ ἱερὸς Γρηγόριος, διὰ τῆς περὶ τοῦ κακοῦ ἐκδογῆς αὐτοῦ¹⁹¹. Κατὰ τὸν ἡμέτερον Πατέρα, τὸ κακὸν δὲν εἶναι οὐσία τις, ἔχουσα ἴδιον λόγον ὑπάρξεως, ἀλλ' ἀπλῆ στέρησις, ἀρνησις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ κακία, μὴ ὑφισταμένη ἀπ' αἰῶνος, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ καὶ αἰωνίαν τὴν παράτασιν, ἐνυπάρχουσα ἐν τῇ ἐλευθερᾷ

187. Περὶ ψυχ. καὶ ἀναστ. P.M.Gr. 46, 104.

188. Κατὰ Ἄρ. καὶ Σαβελ., ζ', P.M.Gr. 45. 1292.

189. Εἰς τὴν ἐπιγρ. τῶν Ψαλμῶν, P.M.Gr. 44, 485.

190. Fr. Uberweg—M. Heinze, Grundriss der geschichte der Philosophie, II Band, 9 Aufl., Berlin 1905 σ. 418.

191. Πρβλ. Aufhauser, μν. ἔργ., σ. 205 κ. ἐκ.

βουλήσει τῶν ἀνθρώπων. Ἐάν ἡ τελευταία αὕτη στραφῆ πρὸς τὸ ἀγαθόν, τότε ἡ κακία παύεται αὐτομάτως ὑφισταμένη. Τοῦτο ἕμως οὐδόλως ἀπαιτεῖ οἰονδήποτε ἐξαναγκασμὸν τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὀλικὴ ἐξαφάνισις τοῦ κακοῦ εἶναι φυσικὴ ἔντελως συνέπεια τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως:

«Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἐστὶν ἰσχυρόν ἡ κακία, ὡς τῆς ἀγαθῆς ὑπερισχύσει δυνάμει· οὐδὲ κρείττων καὶ μονιμωτέρα τῆς θεοῦ σοφίας ἢ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀβουλία. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ δυνατὸν τὸ τρεπόμενον τε καὶ ἀλλοιούμενον, τοῦ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχοντος, καὶ ἐν τῷ ἀγαθῷ πεπηγός, ἐπικρατέστερόν τε καὶ μονιμώτερον εἶναι· ἀλλ' ἡ μὲν θεία βουλή πάντη τε καὶ πάντως τὸ ἀμετάθετον ἔχει, τὸ δὲ τρεπτόν τῆς φύσεως ἡμῶν οὐδὲ ἐν τῷ κακῷ πάγιον μένει. Τὸ γὰρ ἀσι πάντως κινούμενον, εἰ μὲν πρὸς τὸ καλὸν ἔχει τὴν πρόοδον, διὰ τὸ ἀόριστον τοῦ διεξοδουμένου πράγματος οὐδέποτε λήξει τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω φορᾶς. Οὐδὲ γὰρ εὐρήσει ζητούμενον πέρασ οὐδέν, οὐ δραζόμενον στήσεται τε ποιεῖ τῆς κινήσεως. Εἰ δὲ πρὸς τὸ ἐναντίον τὴν ῥοπὴν σχοίη, ἐπιειδὰν διανύση τῆς κακίας τὸν δρόμον, καὶ ἐπὶ τὸ ἀκρότατον τοῦ κακοῦ μέτρον ἀφίκηται τότε τῆς ὀρμῆς ἀεικίνητον οὐδεμίαν ἐκ φύσεως στάσιν εὐρίσκον, ἐπειδὰν διαδράμη τὸ ἐν κακίᾳ διάστημα, κατ' ἀνάγκην ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν τρέπει τὴν κίνησιν. Μὴ γὰρ προϋούσης τῆς κακίας ἐπὶ τὸ ἀόριστον, ἀλλ' ἀναγκαίως πέρασι κατειλημμένης, ἀκολούθως ἢ τοῦ ἀγαθοῦ διαδοχῇ τὸ πέρασ τῆς κακίας ἐκδέχεται¹⁹²».

Ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου βλέπομεν σαφῶς τὴν σκέψιν τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου. Τὸ κακόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπειρον θεϊαν οὐσίαν, καθ' ὃ μὴ ὄν, ἔχει πεπερασμένην τὴν ὑπαρξιν καὶ περιορισμένην ὅλως τὴν δύναμιν. Ἡ φυσικὴ συνέχεια τοῦ κακοῦ θὰ ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπέρβασιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐν τῷ ἀγαθῷ αὐτόματον ἐπαναφορᾶν. Αἱ ψυχῆ, κατὰ ταῦτα, φυσικῶς καὶ ἀβιάστως θὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ κράτος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀφοῦ προηγουμένως διασχίσωσι τὸ κράτος τῆς κακίας. Πρὸς τοῦτο ἕμως οὐδεμίαν ἐξωτερικὴν ἀνάγκην δύναται νὰ ἐπιβληθῇ εἰς αὐτάς.

Ἐξ ὧσων ἐλέχθησαν γίνεται φανερόν ὅτι ἡ ἀποκατάστασις τῶν πάντων διδάσκεται θετικῶς ἐν τῇ ἐσχατολογίᾳ τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου Νύσσης. Καὶ ὑπάρχει μὲν σειρὰ χωρίων ἐνθα ὁ ἱερὸς Πατὴρ ἀποδέχεται τὸ αἰώνιον τῶν κολάσεων¹⁹³.

192. Περὶ κατασκ. τοῦ ἀνθρώπου, κ. 21, P.M.Gr. 44, 201—Πρβλ. καὶ περὶ ψυχικαὶ ἀναστ., P.M. Gr. 46, 101.

193. Πρβλ. εἰς τοὺς μακκαρ., λόγ. 3. P.M.Gr. 44. 1221, λόγ. 5, Migne 1264—Λόγος Κατ. Μέγας, κ. 40, P.M. Gr. 45, 105—Κατὰ τοικιζόντων, P.M.Gr. 46. 436, 452—Πρὸς τοὺς ἀχθομ. ταῖς ἐπιτιμ., P.M.Gr. 46, 312—Πρὸς τοὺς βραδ. εἰς τὸ βάπτ.,

Ταῦτα ὅμως ἀλλαχοῦ σαφῶς ἐκδέχεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν μακρῶν χρονικῶν περιόδων, τῶν ἀποκλειουσῶν τὴν ἐννοίαν τῆς αἰωνιότητος¹⁹⁴.

Ἡ περὶ παρεμβολῶν ἰδέα (ἣν συνηντήσαμεν καὶ παρ' Ὁριγένει), τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Ἄνταποδοτικὸς ἢ ἀνόθευτος (Φωτίου, Βιβλ. κωδ. 233), καθ' ἣν αἱ περικοπαὶ τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου αἰ ἀναφερόμεναι εἰς τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας του, ὑπῆρξαν μεταγενέστεραι προσθήκαι με ὠριγενιστικὴν ἐννοίαν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἀπόπειρα τοῦ Al. Vincenzi νὰ δικαιώσῃ τὸν Γρηγόριον, ἀπέτυχον, ἰδίως μετὰ τὰς ἐξονυχιστικὰς ἐν προκειμένῳ μελέτας τοῦ Fr. Hilt¹⁹⁵.

Σημειωτέον βεβαίως ὅτι, ὡς ἤδη ἐτονίσσαμεν, ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου Νύσσης εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἡπιωτέραν αὐτῆς μορφήν, ἐλλειπουσῶν παρ' αὐτῇ πολλῶν ἐκ τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Ὁριγένους, οἵτινες καὶ ἐπέσυραν τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καταδίκην αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ ἐπίδρασις τοῦ διδασκάλου παραμένει σαφῆς καὶ ἀναντίρρητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα παρὰ τῷ ἱερῷ Γρηγορίῳ τῷ Ναζιανζηνῷ.

Ἄν, καὶ κατὰ πόσον ὁ ἱερός Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἀπεδέχθη τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας τοῦ Ὁριγένους, δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν. Ἰσως τινὰς¹⁹⁶ ἐκ τῶν σχετικῶν τούτων ἀπόψεων νὰ ἀπεδέχθη, ἄλλας δὲ πάλιν νὰ ἀπέρριψεν.

Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν αἱ σχετικαὶ ἀπόψεις τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς εἶναι αἰ ἐξῆς.

Αἱ περὶ αἰωνίων ποινῶν ἰδέαι τοῦ Γρηγορίου δὲν ἐμποδίζουσιν ἐν τοσούτῳ αὐτὸν νὰ ὁμιλῇ καὶ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, ἐν ἀναφορᾷ

P.M. Gr. 46, 417, 428 — Περὶ φιλοπτ. καὶ εὐποιίας, P.M.Gr. 46, 461: «τοῖς δὲ μισανθρώποις καὶ πονηροῖς τιμωρία πυρὸς καὶ αὕτη δ *δ* *ι* *α* *ι* *ω* *ν* *ί* *ζ* *ο* *υ* *σ* *α*» — Περὶ ψυχ. καὶ ἀναστ. P.M.Gr. 46, 81: «ἡ κατὰ τὸν βραχὺν τοῦτον καὶ ὠκύμορον βίον ἢ κατὰ τοὺς ἀτελευτήτους ἐκείνους αἰῶνας, ὧν πέρασ *ἢ* ἀπειρία *ἔ* *σ* *τ* *ι* *ν*».

194. R i h a r d, Enfer d' après les Pères, Dict. Th. Cath., t. 5. σελ. 70.

195. Fr. Hilt, Des hl. Gregor vom Nyssa Lehre von Menschen systematisch dargestellt, Köln. 1890 — Πρβλ. καὶ P. G o d e t, Gregoire de Nysse, ἐν Dict. Théol. Cath., t. VI, σ. 1852.

196. Πρβλ. R i e d m a n n Al., Die Wahrheit über die letzten Dinge, Freib., σ. 318. M. S c h m a u s, Von der letzten Dinge, Reg. Münster 1948, σ. 653 — L e n z, Apokatastasis, ἐν Reallex. für Ant. und Christentum, σ. 515.

μάλιστα πρὸς τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς Γραφῆς καὶ ἐν ἐννοίᾳ ἐνίοτε παραπλησία τῇ τοῦ Ὁριγένους¹⁹⁷.

Κατ' ἀρχάς, τὸν ὄρον «ἀποκατάστασις» χρησιμοποιοεῖ ὁ ἱερός Γρηγόριος πρὸς δῆλωσιν τῆς εἰς οὐρανούς ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος. Σχετικῶς γράφει: «μετὰ τὴν εἰς οὐρανούς ἀνάβασιν ἢ ἀποκατάστασιν¹⁹⁸», «μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀποκατάστασιν¹⁹⁹.»

Ἐν τῇ ἀποκαταστάσει ταύτῃ, ἦτοι τῇ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδρα, θά βασιλεύσῃ ὁ Χριστὸς μέχρι τῆς ἄλλης ἐκείνης ἀποκαταστάσεως, ἦτοι τῆς τελικῆς ἐπικρατήσεως αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ²⁰⁰. Ἐνῶ δὲ παρ' Ὁριγένει ἡ ἐπικράτησις αὕτη σημαίνει τὴν καθολικὴν ἀποκατάστασιν τῶν πνευμάτων πλησίον τοῦ Θεοῦ, ὁ ἱερός Γρηγόριος ἐν προκειμένῳ διακρίνει διττὴν ἀποκατάστασιν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν καθολικὴν καὶ κυριαρχικὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ πάντων θεολογικῶν καὶ μὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὑποταγὴν τῶν σωζομένων, ἐκουσίως ἡμῶς ὑποτασσομένων εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ²⁰¹. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἱερός Γρηγόριος, ἐν προφανεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Ὁριγένους, ποιεῖται εὐθὺς ἀμέσως διάκρισιν τῶν ὑπηκόων τοῦ Χριστοῦ εἰς σωζομένους καὶ ἀπολλυμένους, ἀναδεικνύων μάλιστα τοὺς πολίτας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ βάσει τῆς ἰδιαίτερας αὐτῶν ἀξιομισθίας²⁰².

Ἐν τῇ ἀποκαταστάσει οἱ δίκαιοι θά κατέχωσι σταθερὰν καὶ αἰώνιαν τὴν ἐν τῷ Θεῷ παραμονήν, ἄνευ φόβου πτώσεως καὶ ἀπομακρύνσεως τῶν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ. Δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τούτου ὅτι καὶ οἱ δυσσεβεῖς καὶ ἀπολλύμενοι θά ἔχωσιν ὡσαύτως θέσιν παρὰ τῷ Θεῷ. Διὰ μελανῶν χρωμάτων περιγράφων ὁ ἱερός Πατὴρ τὴν καταδικὴν τῶν ἀσεβῶν, παρατηρεῖ: «Καὶ οὐκ ἐνὸν φυγεῖν τὸ κράτος τῆς ὀργῆς αὐτοῦ καὶ τὸ τάχος, ὅταν γαργορήσῃ ἐπὶ τὰ ἀσεβήματα ἡμῶν, καὶ τὸς ἐχθροὺς αὐτοῦ καταδιώκῃ ζῆλος, ἐσθίειν εἰδῶς τοὺς ὑπεναντίους. Οἶδα ἔκτιναγμὸν καὶ ἀνατιναγμὸν, καὶ βρασμὸν, καὶ καρδίας θρασμὸν καὶ

197. Portmann Fr., Die göttliche Paedagogia bei Gregor von Nazianz, 1954, σ. 142

198. Λόγος 31. 11, P.M.Gr. 36. 444

199. Λόγος 31. 27, P.M.Gr. 36. 164

200. «Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρι τούδε, καὶ ὑπ' οὐρανοῦ δεχθῆναι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως, καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν ἔχειν, ἕως τῆς τῶν ἐχθρῶν ἐπικρατήσεως...» (Λόγος 30,4, P.M.Gr. 36. 108).

201. «Βασιλεύειν γὰρ λέγεται, καθ' ἑνὸς μὲν ὡς Παντοκράτωρ, καὶ θελόντων, καὶ μὴ βασιλεύς καθ' ἕτερον δέ, ὡς ἐνεργῶν τὴν ὑποταγὴν, καὶ ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν τιθεὶς ἡμᾶς, ἐκόντας δεχομένους τὸ βασιλεύεσθαι» (Λόγος 30.4, P.M.Gr. 36, 108).

202. «Τὶ γὰρ δεῖ τὴν ὑποταγὴν ἐνεργεῖν ὑποταγμένων; Μεθ' ἣν ἀνίσταται κρίνων τὴν γῆν, καὶ διαίρων τὸ σωζόμενον καὶ τὸ ἀπολλύμενον μεθ' ἣν ἵσταται Θεός ἐν μέσῳ θεῶν, τῶν σωζομένων, διακρίνων καὶ διαστέλλων τίνος ἕκαστος τιμῆς καὶ μονῆς ἀξίος» (Λόγος. 30. 4, P.M.Gr. 36, 108).

παράλυσιν γονάτων, καὶ τοιαῦτα ὄντα τὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιτίμια· ἐῷ γὰρ λέγειν τὰ ἐκεῖθεν δικαιοτήρια, οἷς ἢ ἐνταῦθα φειδῶ παραδίδωσιν, ὡς βέλτιον εἶναι νῦν παιδευθῆναι καὶ καθαρθῆναι, ἢ τῇ ἐκεῖθεν βασάνῳ παραπεμθῆναι, ἡνίκα κολάσεως καιρὸς, οὐ καθάρσεως. "Ὡσπερ γὰρ θανάτου κρείττων ὁ ἐνταῦθα Θεοῦ μνημονεύων, καὶ κάλλιστα τῷ θείῳ Δαβὶδ τοῦτῳ πεφιλοσόφηται· οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ἄδη τοῖς ἀπελθοῦσιν ἐξομολόγησις καὶ διόρθωσις. Συνέκλεισε γὰρ ὁ θεὸς ἐνταῦθα μὲν καὶ βίον καὶ πρᾶξιν, ἐκεῖ δὲ τὴν τῶν πεπραγμένων ἐξέτασιν»²⁰³.

Παρά τὰς ἀνωτέρω ὁμῶς σαφεῖς δηλώσεις τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου, εἰς ἕτερον σημεῖον φαίνεται μᾶλλον πλησιάζων τὰ τοῦ Ὁριγένους διδάγματα, ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὸν ἐν τῇ τελικῇ ἀποκαταστάσει ἀφανισμόν τῆς πολλότητος καὶ ἑτερότητας τῆς φύσεως, προΐόντων τῆς ἁμαρτίας, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν πάσης τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνότητι: «Ἔσται δὲ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀποκαταστάσεως... ὅταν μηκέτι πολλὰ ὦμεν, ὡσπερ νῦν τοῖς κινήμασι καὶ τοῖς πάθεσιν, οὐδὲν ὅλως Θεοῦ, ἢ ὀλίγον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς φέροντες, ἀλλ' ὅλοι θεοειδεῖς, ὅλον Θεοῦ χωρητικοὶ καὶ μόνου· τοῦτο γὰρ ἡ τελείωσις πρὸς ἣν σπεύδομεν τεκμηριοὶ δὲ μάλιστα Παῦλος αὐτός· ὁ γὰρ ἐνταῦθα περὶ Θεοῦ φησιν ἀορίστως ἀλλαχῶ σαφῶς περιορίζει Χριστῷ. Τὶ λέγων; "Ὅπου οὐκ ἐν Ἑλληνίῳ, οὐδὲ Ἰουδαίῳ, περιτομῇ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός»²⁰⁴.

Πρὸς τὴν τοιαύτην ἐν τῷ Θεῷ ἐνότητα στρέφεται γενικῶς καὶ τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ, ὡς δευτέρου Ἀδάμ, καὶ ὡς κεφαλῆς ἰεράτου τοῦ παντὸς σώματος: «Καὶ Ἀδὰμ ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ γίνεται νέος· καὶ τὸ ἐμὸν ἀνυπότακτον ἑαυτοῦ ποιεῖται, ὡς κεφαλὴ τοῦ παντὸς σώματος. Ἔως μὲν οὖν ἀνυπότακτος ἐγὼ καὶ στασιώδης, τῇ τε ἀρνήσει τοῦ Θεοῦ καὶ τοῖς πάθεσι, ἀνυπότακτος τὸ κατ' ἐμὲ Χριστὸς λέγεται. ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, ὑποταγήσεται δὲ καὶ τῇ ἐπιγνώσει καὶ τῇ μεταποιήσει, τότε καὶ αὐτός, τὴν ὑποταγὴν πεπλήρωκε, προσάγων ἐμὲ τὸν σεσωσμένον»²⁰⁵.

Καὶ αὗται μὲν ἐν συντομίᾳ αἱ σχετικαὶ ἰδέαι τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Τὰ περὶ διττῆς ἀποκαταστάσεως διδάγματα αὐτοῦ εἶνα ἰσχυρῶς διδάγματα ὀρθόδοξα, οὐδεμίαν κακοδοξίαν ἐνέχοντα. Δὲν εἶναι ὁμῶς κατὰ πάντα σαφὴς ὁ ἱερός Πατήρ καὶ ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν ἐν τῇ ἀποκαταστάσει ἐνότητητα τῶν ἀνθρώπων, ἀφήνει δὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπαινίσσεται τὰ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδάγματα τοῦ Ὁριγένους καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

203. Λόγος 16.7, P.M.Gr. 35, 944.

204. Λόγ. 30. σ, P.M.Gr. 36. 112. Νὰ ἀναφέρεται ἄρα γε ἢ ἐν τῷ Θεῷ ἐνότης εἰς τὸ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἰδικῶς, ἢ καθολικῶς εἰς ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα;

205. Λόγος 30.5, P.M. Gr. 36, 108-109.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία
Διδύμου τοῦ Τυφλοῦ.

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία τοῦ Διδύμου εὑρίσκεται ἐν ἀμέσῳ ἐξαρτήσει ἐκ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ὡριγένους²⁰⁶, εἰς τὰ διδάγματα τοῦ ὁποίου πιστῶς ἠκολούθησεν, εἶπερ τις καὶ ἄλλος θεολόγος τῆς ἐποχῆς του²⁰⁷.

Ἐκφράσεις βεβαίως ὀρθόδοξοι περὶ αἰωνιότητος τῶν ποιῶν καὶ περὶ ἀσβέστου πυρός, ὑπάρχουσιν ἀφθονοὶ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Διδύμου. Οὕτως ἀναγινώσκωμεν. «Τὴν τοιαύτην τῆς γενένης ἄσβεστον κατασφέννουσι φλόγα»,²⁰⁸ «τισὶν γὰρ φαύλοις λέγει. Ὑγάγετε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ²⁰⁹», «πυρὶ αἰώνιῳ παραδίδονται τὸν Σατανᾶν»²¹⁰, «τὸ δὲ πῦρ εἰ μὴ δέξωνται τοῦτο, καταφλέγει αὐτοὺς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον»²¹¹, «ἔθεν καὶ ἀναστήσονται οὗτοι εἰς ὄνειδισμὸν καὶ κόλασιν αἰώνιον»²¹², «ἄπερ (ζιζάνια) ἐν καιρῷ τοῦ θερισμοῦ πυρὶ παραδίδονται κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα»²¹³, «...σὺν διαβόλῳ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον ὡς διάκονοι αὐτοῦ ἀπελευσόμενοι²¹⁴», «...μόνον γὰρ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι μετανοεῖν καὶ ἐξομολογεῖσθαι οἶόν τε»²¹⁵, κ. ἄ.

Τὴν ἀξίαν ὅμως τῶν χωρίων τούτων, τὰ ὅποια πολλάκις λέγονται ρητορικῶς, μειοῦσιν ἄλλα χωρία, θετικῶς διδάσκοντα τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πάντων, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία νὰ παραμένῃ σχετικῶς.

Καὶ πρῶτον μὲν εἰς σειρὰν χωρίων τοῦ ὁ Δίδυμος ὁμιλεῖ γενικῶς, ὃν τρόπον καὶ ὁ ἱερός Γρηγόριος Νύσσης, περὶ τῆς καθολικότητος τοῦ σωτηρίου

206. *Leitpoldt*. *Didymus der Blinde von Alexandria*, Leipzig 1905, ἐν *Texte und Untersuchungen*, N.F. 14, Leip. 1906, σ. 72.

207. Πρβλ. Ἱερωνύμου, *adv. Rufin.* I. 6. 11, 16, P.M.L. 23, 401-402, 434, 438-439. Βλ. *Neander*, *Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche*, 4, 1864, σ. 458 καὶ *Harnack*, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* II, 3 Aufl., σ. 165. *Leitpoldt*, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 68.

208. Περὶ Τριάδος, 2, 12, P.M.Gv. 39, 669.

209. Κατὰ Μανιχ., 13 P.M. Gr 39, 1104

210. Κατὰ Μανιχ., 14 P.M.Gr. 39, 1104

211. Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, P.M.Gr. 39, 1244

212. Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, P.M.Gr. 39, 1316

213. Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, P.M.Gr. 39, 1585

214. Εἰς τὴν Β΄ Κορινθ., P.M.Gr., 39, 1724

215. Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, P.M.Gr. 39, 1372

ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ὡς «σωτῆρος οὐρανοῦ καὶ γῆς»²¹⁶, ποιούμενος λόγον περὶ τῆς «τῶν πάντων σωτηρίας»²¹⁷, περὶ «καθολικῆς καὶ γενικῆς σωτηρίας»²¹⁸, περὶ Χριστοῦ ὡς «σωτῆρος τοῦ κόσμου»²¹⁹, κ.ἄ.

Εἰδικώτερον δὲ φέρεται ἀποδεχόμενος καὶ τὴν μεταστροφὴν τῶν πεπτωκότων ἀγγέλων²²⁰, οἵτινες ἔτυχον σωτηρίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ²²¹. «Ὅτι δὲ ἐκ τῆς σωτηρίας ταύτης δὲν ἀπεκλείσθη καὶ ὁ Σατανᾶς, φαίνεται ἐν οἷς ὁ Δίδυμος λέγει. «Εἰ δὲ περὶ τοῦ Σατανᾶ ταῦτα λέγοιτο, ἐπεὶ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου εἴρηται, παρέρχεται δὲ οὗτος ὁ κόσμος, ζητήσας τις ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τὸν τόπον τούτου τοῦ ἄρχοντος, οὐχ' εὕρησει»²²².

Ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ σκέψεως ὁ Δίδυμος διδάσκει, ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ὁ ἀσεβῆς οὐδ' ὄλως εὕρεθῆσεται, οὐχὶ ὅτι θὰ ἐκμηδενισθῇ ἡ οὐσία αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐν αὐτῷ ἁμαρτία, ὡς τις ποιότης, ἄρα ξένη τῆς φύσεως, θὰ ἐξαφανισθῇ²²³. «Ὅτι δὲ τὸ κακὸν δὲν εἶναι οὐσία τις, αὐτοτελῶς ὑφισταμένη καὶ ἀποτελοῦσα ἰδίαν ὄντοτητα, ἀλλ' ἀπλή τις ποιότης, καὶ ὡς τοιαύτη προώριται νὰ ἐξαφανισθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, πολλαχῶς διδάσκει ὁ Δίδυμος, ἰδίως ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῶν Μανιχαίων²²⁴.

Περαιτέρω ἀνευρίσκομεν, παρὰ τῷ Διδύμῳ, τὴν περὶ καθαρῶν πυρὸς διδασκαλίαν τοῦ Ὁριγένους, ὡς καὶ τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ περὶ παιδαγωγικοῦ καὶ θεραπευτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ποινῶν. Ἐν τῷ θείῳ νοητῷ πυρὶ θὰ παραδοθῇ μετὰ θάνατον ἡ ψυχὴ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας ἢ ἀπὸ τῆς παρουσίας ζῶης ἀρξαμένη ἐν ὕδατι (ἐν τῷ βαπτίσματι) καθαρῶς αὐτῆς²²⁵. Τόσον οἱ κα-

216. In I Petr., P.M.Gr. 39 1770: 39 1770: «quae in coelis et quae in terra sunt».

217. Περὶ Τριάδ. 1.27, P.M.Gr. 39,404: «ἀνίκα διὰ τὴν τῶν πάντων σωτηρίαν ἐγένετο ἐθελοντής».

218. Περὶ Τριάδ., 1.27, P.M. Gr. 39, 405

219. De Spir. Sancto, 45, P. M. Gr. 39, 1073: «et ipse est salvator mundi».

220. In I Petr., P. M. Gr. 39, 1759: «et concupiscere, in eun prospicere angelos, qui in transgressione quadam inventi sunt».

221. αὐτ. P.M.Gr. 39. 1770.

222. Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, P.M.Gr. 39, 1340

223. «Προσθῶν, φησι, τῇ δικαιοῦ ἐπὶ τὸν μέλλοντα βίον, οὐδέθ' εἶρον τὸν ἀσεβῆ, ὡς ζητήσαι τὸν τόπον, καὶ μὴ εὕρισκεσθαι τοὺς φαύλους μετὰ ταῦτα, οὐ τῆς οὐσίας αὐτῶν ἀφανισμένης, ἀλλὰ τῆς ποιότητος καθ' ἣν εἰσιν τοιοῦτοι» (Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, P.M Gr. 39, 3140, 1441).

224. «Οὐδὲν κατ' οὐσίαν κακόν, τῷ τὸ κακὸν ποιὸν εἶναι· οὐδὲν δὲ ποιὸν οὐσία· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ οὐσία (Κατὰ Μανιχ., 2, P.M.Gr. 39, 1088) «Πᾶς ὁ εὐλόγως ὀρεγόμενός τις, ἐπιτετευγμένην ἔχει τὴν ὄρεξιν, εἰ εὐλόγως ὀρέγεται. Θεὸς δὲ τοῦ φθειραὶ τὴν κακίαν ὀρέγεται τῶν φθαρτῶν ἄρα ἐστὶν ἡ κακία· τῶν δὲ φθαρτῶν οὐσα ἀφανισθήσεται· ἀφανισθὲν δὲ, οὐκ ἐστὶν ἀγέννητος» (Κατ. Μανιχ., 2, P.M.Gr. 39, 1089).

225. «Ὅστράκινον γὰρ τὸ ἀνθρώπειον σκεῦος, δεῖται πρότερον τοῦ ἀπὸ ὕδατος καθαρῶν, εἶτα καὶ τοῦ στερέμνιον αὐτὸ ἀποτελοῦντα, γοητοῦ πυρὸς (ὃ γὰρ Θεὸς πῦρ κατὰ ἀνθρώπων)» (Περὶ Τριάδος, 2. 12, P.M.Gr. 39, 672-673).

κοὶ ἄνθρωποι, ὅσον καὶ ὁ διάβολος θὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ πῦρ τῶν κολάσεων, διότι, ὡς ὄντα τρεπτά, εἶναι ἐπιδεκτικὰ βελτιώσεως καὶ σωτηρίας²²⁶. «ἀπειλεῖται γὰρ ἡ κόλασις ἐπὶ τῷ μεταβαλεῖν τὰ δένδρα (ἐννοεῖ τοὺς ἄνθρώπους)... οὐδὲ φύσει κακὴ ἡ κόλασις.»²²⁷ Ἡ τοῦ Θεοῦ κρίσις ἐπὶ τῶν ἁμαρτωλῶν γίνεται «βοηθείας χάριν, καὶ τοιοῦτον ἔχει τὸ πέρας»²²⁸.

Τέλος, ἐν τῷ πλαισίῳ περὶ τῶν ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων δοξασιῶν τοῦ Διδύμου κινοῦνται καὶ αἱ ἰδέαι αὐτοῦ περὶ αἰωνιότητος. Κατὰ τὸν Δίδυμον αἰώνιος, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ μὴ ἔχοντος ἀρχὴν οὐδὲ τέλος, μόνον ὁ Θεὸς δύναται νὰ προσαγορευθῇ²²⁹. Ὅσακις δὲ τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἀναφέρεται εἰς δημιουργήματα καὶ καταστάσεις, δηλοῖ ἀπλῶς μακρὰν χρονικὴν περίοδον²³⁰. Ἐὰν ἐλαμβάνετο ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ ὡς καὶ πρὸς τὸν Θεόν, τότε αἱ καταστάσεις αὗται καὶ τὰ δημιουργήματα θὰ ἀνήγοντο εἰς τὴν περιωπὴν τῆς θεότητος. Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ ἀτοπίαν καὶ ἀσέβειαν²³¹. Κατὰ τὸν Δίδυμον, ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀτρέπτου αἰωνίου καὶ τοῦ ἀπὸ χρόνου καὶ τρεπτοῦ, καὶ ὡς οὐ βραχὺ τοῦτο, οὐδὲ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἄλλο κάλλος ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ τὸ παράπαν ἐξηλλαγμένον²³². Τὸ αἰώνιον, κατὰ ταῦτα, τῶν κολάσεων, καθ' ὃ πεπερασμένον, θὰ ἔχη ἀσφαλῶς τέλος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἄπειρον Θεόν, τὸν «ὑπεραιωνίως» ὄντα²³³. Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τοιούτων ἐπόψεων ἐξεταζόμενα καὶ αἱ ἐν ἀρχῇ σημειωθεῖσαι ἐκφράσεις τοῦ Διδύμου περὶ αἰωνιότητος τῶν ποιῶν κ.τ.τ., λαμβάνουσιν ἀσφαλῶς νέαν ἐνοιαν, προσαρμοζομένην κάλλιστα εἰς τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας αὐτοῦ.

Ἐξ ὧν ἀνωτέρω ἐλέχθησαν, κατανοεῖ τις ἀσφαλῶς ἐν οἴῳ μέτρῳ ὁ Δίδυμος παρέμεινε πιστὸς εἰς τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας τοῦ Ὁριγένους. Περιττὸν βεβαίως νὰ σημειώσωμεν ὅτι εἰς πλεῖστα ἄλλα σημεῖα δὲν ἠκολούθησεν εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ διασήμου διδασκάλου, ὃν τρόπον ἔπραξεν, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ ἱερὸς Γρηγόριος Νύσσης.

226. Κατὰ Μανιχ., 2, P.M. Gr. 39, 1088

227. Κατὰ Μανιχ. 17, P.M. Gr. 39, 1108

228. Εἰς Ψαλμοὺς, P.M. Gr. 39, 1176

229. Περὶ Τριάδος, 2, 6, P.M. Gr. 39, 516-517

230. Leitpoldt, μν. ἔργ. σ. 71.

231. «Ἀναστήσονται οἱ ἐν χώματι γῆς, οἱ μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, οἱ δὲ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον. Ἄρα οὖν καὶ ἡ κόλασις καὶ ἡ αἰσχὴν θεοί; ὄρα εἰς ὄσσην ἀτοπίαν καὶ ἀσέβειαν ἢ κατὰ τὸ αἰώνιον ὁμωνυμία ἐμπίπτει; (Περὶ Τριάδος, P.M.Gr. 39. 517)

232. Περὶ Τριάδος, 2.6. P.M.Gr. 39 527.

233. Περὶ Τριάδος, 2,6, P.M. Gr. 39, 516.

ΚΕΦΑΛΑΙΑΟΝ ΣΤ'

Συνέχεια τῆς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας
ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Παραλλήλως πρὸς τὸν Δίδυμον τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας τοῦ Ὠριγένους ἐνεστερνίσθη καὶ ὁ Εὐάγγελος ὁ Ποντικός. Δύο δὲ αἰῶνας μετὰ τὸν θάνατόν του ἀνεθεματίσθη οὗτος, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Διδύμου, ἐν τῇ Ε' Οἰκουμένηκῃ Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ προεδρεύοντος αὐτῆς Εὐτυχίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ἀναθεματισμὸν δὲ τοῦτον ἐπέλαβον ἄργότερον ἢ τε ΣΤ' Οἴκουμ. Σύνοδος (680) καὶ ἡ Ζ' (787)²³⁴. Κατὰ τὸν Ζωναρᾶν, οἱ δύο οὗτοι θεολόγοι ἀνεθεματίσθησαν, καθ' ὃ πρεσβεύοντες τὰ τοῦ Ὠριγένους διδάγματα. «οἵτινες τῶν ψυχῶν προὔπαρξιν ἐδογματίζον, καὶ τέλος τῆς κολάσεως ἐλεγόν, καὶ τῶν δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν»²³⁵.

Ἀπήχησιν τῶν περὶ ἀποκαταστάσεως δοξασιῶν ἀνευρίσκομεν ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ Συνεσίου τοῦ Πτολεμαίδος. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Συνέσιος, κατὰ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν ἐν τῇ χριστιανικῇ Θεολογίᾳ, φέρεται ἀποδεχόμενος τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας τῆς Στωϊκῆς (καὶ Πλωτινείου) φιλοσοφίας, ἐν τῇ ἀκολουθῶν περικοπῇ αὐτοῦ.

«Εἰ δέ τις τοῦτο προσβάλῃ, χορηγούσης ἀστρονομίας τὰς πίστεις, ἀποκαταστατικὰς εἶναι περιόδους ἀστέρων τε καὶ σφαιρῶν, τὰς μὲν ἀπλᾶς, τὰς δὲ συνθέτους, οὗτος τῇ μὲν ἂν αἰγυπτιαίῳ, τῇ δὲ ἑλληνίῳ, καὶ σοφὸς ἂν εἴη τέλειος ἐξ ἀμφοῖν, νοῦν ἐπιότημη συνάπτων. Ὁ τοιοῦτος οὖν οὐκ ἂν ἀπογοιῆ τῶν αὐτῶν κινήματων ἐπανιόντων συνεπανιέναι τὰ αἰτιατὰ τοῖς αἰτίοις, καὶ βίους ἐν γῆ τοὺς αὐτοὺς εἶναι τοῖς πάλαι καὶ γενέσεις, καὶ τροφάς, καὶ γνώμας, καὶ τόχας»²³⁶. Νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται ἦσαν ἀπλοῦν λείψανοι τῆς φιλοσοφίας, ἦν, παρὰ τὴν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον ἀνάρρησίν του, ἡγάπα καὶ ἐκαλλιέργει, χωρὶς νὰ ἐνστερνίζεσθαι αὐτὰς ἐνδομύχως καὶ κατὰ συνείδησιν; Ὅπως ποτ' ἂν ᾗ, καὶ εἰς ἕτερα σημεῖα φαίνεται νὰ ἐπηρεάσθη ὁ Συνέσιος ὑπὸ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ὠριγένους, ἀποδεχθεὶς τὴν προὔπαρξιν τῶν ψυχῶν, τὸ αἰώνιον τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄγαν πνευματικὴν ἐν τῶν νεαρῶν ἀνάστασιν²³⁷.

234. G o d e t P., Evagre, surnomuné le Pontique, ἐν Dict. Th. Cath., t. V. Paris 1924, σ. 1611-1612.

235. Ζωναρᾶ χρονικόν, 14,8, P.M.Gr. 134, 1248.

236. Περί Προνοίας λόγος, P.M.Gr. 66, 1277- Πρβλ. Stohmann, Überblick über die Geschichte des Gedankes der Ewigen Wiederkunft..., σελ. 44.

237. Πρβλ. Leitpoldt, μν. ἐργ. σ. 73. Βλ. Συνεσίου, ἐπιστ. 105, P.M.Gr. 66. 1485: «Οἶσθα δ' ὅτι πολλὰ φιλοσοφία τοῖς θρυλουμένοις τούτοις ἀντιδιατάττεται δόγμασι. Ἀμέλει τὴν ψυχὴν οὐκ ἀξιώσω ποτε σώματος ὑστερογενῆ νομίζειν. Τὸν κόσμον οὐ φήσω καὶ τἄλλα μέρος συνδιαφθεῖρεσθαι τὴν καθομιλημένην ἀνάστασιν ἱερὸν τε καὶ ἀπόρητον ἡγήματι, καὶ πολλοῦ δέω ταῖς τοῦ πλήθους ὑπολήψεσιν ὁμολογῆσαι».

Ἐν τῇ Ἀντιοχειακῇ Σχολῇ τὸ πέρας τῶν ποινῶν ἐδίδαξαν Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας καὶ ὁ Διδώωρος Ταρσοῦ²³⁸.

Ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἀποδέχεται ἀναφανδὸν τὸ αἰώνιον τῶν κολάσεων, ἐν ὅψει μάλιστα τῶν παιδαγωγικῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους εἶχον, ὡς τὰ πολλά, αἱ ἐποικοδομητικαὶ τοῦ ὁμιλίου. Παρὰ ταῦτα ὅμως εἰς τὴν 39ῃν ὁμιλίαν αὐτοῦ εἰς τὴν 1 πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν (P.M.Gr. 61, 341, κ.ε.) ἀναγινώσκωμεν:

«Τὶ δὲ ἔστιν, ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι; Ἴνα ἅπαντα εἰς αὐτὸν ἀνηρημένα ἢ, ἵνα μὴ δύο τις ἀρχὰς ἀνάρχους ὑποπτεύῃ, μηδὲ ἕτεραν βασιλείαν ἀπεσχισμένην. Ὅταν γὰρ οἱ μὲν ἐχθροὶ τοῦ παιδὸς ὑπὸ τοὺς πόδας ὄσι κείμενοι τοῦ παιδός, ὁ δὲ ἔχων αὐτοὺς ὑπὸ πόδας ἐροισιμένους μὴ στασιάζῃ πρὸς τὸν γεγεννηκότα, ἀλλ' ὁμοιοῖ μετὰ τῆς ἀκριβείας, αὐτὸς ἔσται τὰ πάντα τοῖς πᾶσι. Τινὲς δὲ τῆς κακίας τὴν ἀναίρεσιν δηλοῦντα τοῦτο αὐτὸν εἰρηγμένοι φασιν, ὡς πάντων εἰκότων λοιπὸν καὶ οὐδενὸς ἀνθισταμένου οὐδὲ πονηρευομένου. Ὅταν γὰρ ἁμαρτία μὴ ἦ, εὐδηλον ὅτι ὁ Θεὸς ἔσται τὰ πάντα ἐν πᾶσιν».

Νὰ ὑπαινίσσεται ἄρα γε ὁ ἱερός Πατήρ τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας;

Ἄλλην συνέχειαν ἢ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία δὲν εἶχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, εἰ μὴ μόνον ἐν τῷ θεολογικῷ συστήματι τοῦ ἐν ἀρχαῖς τοῦ 6 μ.Χ. αἰῶνος ἀμάσαντος μονοφυσίτου μοναχοῦ Bar Sudaili. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ πάντα τὰ δημιουργήματα εἶναι τῆς αὐτῆς οὐσίας πρὸς τὸν Θεόν, ὡς τοιαῦτα δὲ προώρισται νὰ ἐπιστρέψωσι κάποτε εἰς αὐτόν, ὥστε νὰ ἦ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν²³⁹.

II. Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία ἐν τῇ Δύσει.

1. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Δύσεως ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα δὲν εὔρεν ὁπαδούς, ἰδίᾳ ἀφ' ἑνὸς ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος κατεπο-

238. Φωτίου, βιβλ. κωδ. 81. J. S. Assemani, Bibliotheca Orientalis, Romae 1725, tomus 3,1, σ. 323: «Inferni poenas tandem aliquando finem habituras, ex Origenis errore complures haeretici in Oriente docuere... Theodoros Mopsuestenus ac Diodorus Tarsensis, Nestorianorum parentes...».

Αἱ περὶ χρονικότητος τῶν ποινῶν ἰδέαι Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας συμβιβάζονται ἄριστα πρὸς τὰς περὶ ἀνθρώπου γενικωτέρας ἰδέας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Θεόδωρον, ἡ εἰς ἁμαρτίαν πτώσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἐπιβληθεὶς αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ θάνατος, εἶχον καθαρῶς παιδαγωγικὸν χαρακτήρα. Ὁ θεὸς προέγνω τὴν πτῶσιν πρὶν ἢ πλάσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἐπέτρεψε δ' αὐτὴν ὅπως ὁδηγήσῃ τὸν πεπτωκότα εἰς συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἀδυναμίας καὶ εἰς μετάνοιαν. Ἡ ἁμαρτία ἄρα εἶναι θεία παιδαγωγία, συμβάλλουσα εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἀνθρωπότητος παρὰ τῷ Θεῷ. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα δὲν ἀποτελεῖ οὐσιώδη ἔκτροχιασμὸν συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἀπλοῦν ἐπεισόδιον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ (Θεοδώρου Α., Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας σίας μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Ἀθήναι 1956, σελ. 54).

239. J. Kostlin, Apokatastasis, ἐν Realencyclopädie für protest. Theologie und Kirche, erst. Band, σελ. 617.

λέμησε τὰς κακοδοξίας τοῦ Ὁριγένους²⁴⁰. Μόνον ἐν τῇ ἐσχατολογία τοῦ ἱεροῦ Ἀμβροσίου ἀπαντᾷ αὐτή, ὑπὸ μορφὴν ὅμως ἥπλιαν καὶ μεμετριασμένην²⁴¹.

2. Ἐν τῷ Μεσαίῳ τὸ ρεῦμα τῆς Ἀλεξανδρινῆς σκέψεως ἀνενεώθη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἰωάννου Σκώτου Erigena, ὑπὸ μορφὴν πανθεϊστικῆς τινος θεοδικίας. Οὗτος, στοιχῶν εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Ὁριγένους καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ἐπίδαξεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν πάντων τῶν δημιουργημάτων, τὸ δὲ κακὸν εἶναι τι «μὴν ὄν²⁴²». Καὶ ὑφίστανται μὲν παρὰ τὴν θεϊαν οὐσίαν καὶ ἕτερα δεδημιουργημένα καὶ πεπερασμένα ὄντα, ταῦτα ὅμως προώρισται νὰ ἀπορροφηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ κακία, ὁ θάνατος καὶ ἡ δυστυχία θὰ μετατραπῶσιν εἰς ἀγαθόν, ζῶν καὶ μακαριότητα. Ἡ τελείωσις τοῦ κόσμου «*cousummatio mundi*» θὰ πραγματοποιηθῇ, ὅταν ὁ Θεὸς καταστῇ τοῖς πᾶσι τὰ πάντα²⁴³.

3. Ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Μεταρρυθμίσεως ἢ Διαμαρτύρησις ἀπέριψε, τόσον ἀπὸ Λουθηρανῆς πλευρᾶς (Conf. Aug., Art. 17), ὅσον καὶ ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ μετερρυθμισμένου Προτεσταντισμοῦ (Conf. Helv. post. II), τὴν ἰδέαν τῆς τελικῆς σωτηρίας τοῦ διαβόλου καὶ τῶν καταδικασμένων, ὡς κακοδοξίας τῶν Ἀναβαπτιστῶν²⁴⁴. Τούτων αἱ σχετικαὶ ἰδέαι ἰπεδόθησαν ἐν μέρει εἰς ἐπιδράσεις τοῦ μυστικοῦ λογίου Hans Denk (1495—1527), εἰς τὰ συγγράμματα ὅμως τοῦ ὁποίου ἢ περὶ ἀποκαταστάσεως ἰδέα δὲν φαίνεται νὰ κατέχη προέχουσαν θέσιν.

4. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος ἀνακύπτει καὶ αὐθις ἢ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία, συζητούμενη πολλαχῶς ἐν θρησκευτικοῖς καὶ θεολογικοῖς κύκλοις. Τὸ ζήτημα πρῶτη ἀνεκίνησεν ἢ ἀγγλῆς Jane Leade, ἐν συσχετίσει πρὸς χιλιαστικὰς δόξας. Αὕτη τὴν διδασκαλίαν τῆς δὲν ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ἀλλ' ἐπὶ εἰδικῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύψεων. Τὰ διδάγματα τῆς Jane Leade υἱοθέτησεν ὁ J. W. Petersen, καθηγητῆς εἰς Rostock καὶ ἱερεὺς τῆς Λουθηρ. Ἐκκλησίας, ὅστις συνέγραψε καὶ τρίτομον ἔργον ἐπιγραφόμενον «*Μυστήριον ἀποκαταστάσεως πάντων*», oder *das Geheimniss der Wiederbringung aller Dinge 1701—1710*²⁴⁵.

240. Meyer H., zur Lehre von der ewigen Wiederkunft aller Dinge. σ. 373 κ.έ.

241. Schmaus M., Von der letzten Dingen, σ. 407. Πρβλ. καὶ J. Niederhuber, Die Eschatologie des hl. Ambrosius, 1907.

242. De Divis. Naturae, V. 30, παρὰ Odgers, Universalim, Encyclopaedia of Religion and Ethics, N. York, 1934, σ. 531. Πρβλ. F. Verneet, Erigène Jean Scotus, ἐν Dict. Theol. Cath., Paris 1924, t. V, σ. 419 κ.έ.

243. De div. nat., IV. c. XVI, V. c. XXXI, XXXVI, P.M.L.t. CXXII, σελ. 828, 944

244. Dieter Theod., Wiederbringung aller Dinge, ἐν Calver Kirchenlexikon, zw. Band, Stuttgart, 1941, σ. 1350

245. Odgers, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 531.

5. Κατὰ τὸν ΙΗ'. αἰῶνα τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέαν ἀπεδέχθη καὶ ἐκήρυξεν ὁ διάσημος θεολόγος F. C. Öttinger. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁ Öttinger ἐστήριξεν ἐπὶ βιβλικῶν μαρτυριῶν, συγκεκριμένως δὲ ἐπὶ τῶν χωρίων τῆς Κ. Διαθήκης Ι Κορ. 15 23-28 καὶ Ἐφ. 1, 9-10, ἐνθα λέγεται, ὅτι τὰ πάντα πρέπει νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ ἐξουσίαν. Ὑπὸ θάνατον, ὅσοις ὡς ἔσχατος ἐχθρὸς πρέπει νὰ ὑποταγῇ, ἐξεδέχεται ὁ Öttinger πᾶσαν ἀταξίαν ἐν τῇ δημιουργίᾳ. Τὸ ἐπίθειον «αἰώνιος», τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς ποινὰς τῆς κολάσεως, δὲν ἐδέχεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπουσίας ἀρχῆς καὶ τέλους. Κατ' αὐτὸν ἡ λέξις δυνατὸν νὰ σημαίη καὶ τὴν ἐν τινι ὀρισμένῳ χρονικῷ διαστήματι ὑπαρξίν. Μετὰ τὴν κρίσιν, ἐπιλέγει, οὐ μόνον οἱ δίκαιοι, ἀλλὰ καὶ οἱ καταδεδικασμένοι θὰ ἀναπέμπωσιν εὐχαριστίας εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸ Ἄρτιον διὰ τὰς ποινὰς τῶν²⁴⁶. Τὰ πάντα προῶρισται νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν Θεόν.

6. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος παρατηρήθη παραλλήλως πρὸς τὰ μυστικά, θεοσοφικὰ ρεύματα, καὶ τάσις τις ὀρθολογίζουσα, ἥτις ἐν τῷ περὶ αἰωνιότητος τῆς κολάσεως δόγματι ἐβλεπε ποιᾶν τινα ἀνιψασιν. Τὴν ἀμαρτίαν ἐδέχεται ὡς τινα φυσικὴν ἀδυναμίαν καὶ οὐχὶ ὡς ἐνεργὸν καὶ πεπωρωμένην καταστρατήγησιν τοῦ θεοῦ θελήματος. Ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης, ἡ ἔγχρονος ἐνοχὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν δύναται νὰ ἐπισύρῃ καταδίκην αἰώνιον. Οἱ ὀρθολογίζοντες οὗτοι θεολόγοι ἐπίστευον, ὅτι διὰ τῶν ποινῶν συντελεῖται βαθμιαία τις ἠθικὴ βελτίωσις τῶν κολαζομένων, εἰς τρόπον ὥστε ἐν τέλει νὰ ἐπιστρέψωσιν οὗτοι ἐλευθέρως εἰς τὸν Θεόν. Κινητρὸν ἄλλωστε πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας ἀπετέλει καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ μακαριότης τῶν δικαίων δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸ συναίσθημα, ὅτι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν συνάνθρωποι αἰωνίως κολαζόμενοι.

7. Τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις κυρίως ἐξεπροσώπευσεν ὁ διάσημος θεολόγος F. D. E. Schleiermacher (1768-1834). Κατὰ τὸν Schleiermacher ἀπολειπὲ ἀνήκουστον παραφωνίαν ἡ ἰδέα ὅτι μετὰ θάνατον μέρος τι ἀνθρώπων θὰ ἀποκλεισθῇ τῆς μετὰ Θεοῦ κοινωνίας τῶν λελυτρωμένων. Αἱ ἐκ τῆς συνειδήσεως τῶν κολαζομένων προῖοῦσαι τύψεις ἀποτελοῦσι, δι' αὐτόν, ρεκμήριον ὅτι δύνανται καὶ οὗτοι νὰ βελτιωθῶσιν ἠθικῶς, ἐν τρόπῳ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ. Συνειδήσις τύπτουσα διὰ κακῶς ἀπολεσθεῖσαν μακαριότητα τότε μόνον εἶναι νοητή, ὅταν ὑπάρχη εἰσέτι ἐν αὐτῇ ἡ ἰκανότης τῆς ἀναμνήσεως ταύτης, οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ ἡ ἰκανότης συμμετοχῆς εἰς αὐτήν. Τὸ πραγματικὸν ὅμως ἔδαφος τῆς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλίας τοῦ Schleiermacher εἶναι ἡ γνωστὴ αὐτοῦ ἑτεραρχικὴ ἐκδοχὴ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς βουλῆσεως καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἡ παιδαγωγία τοῦ Σωτῆρος ἐνεργεῖ²⁴⁷.

246. Kostlin. μν. ἔργ. σ. 618-619.

247. Kostlin, μν. ἔργ., σελ. 619-620

8. Ἐκ τῶν συστηματικῶν θεολόγων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐκεῖνος ὅστις στενωτέρου ἠκολούθησεν εἰς τὰ ἐσχατολογικὰ διδάγματα τοῦ Schleiermacher, ἐγένετο ὁ περίφημος καθηγητὴς τῆς Ζυρίχης Alexander Schweizer (1808-1888)²⁴⁸.

9. Ἡ συντηρητικὴ θεολογία τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἤρchiσε νὰ κινῆται περισκευμένως πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ αἰωνίου τῶν ἐν τῇ κολάσει ποινῶν. Ἐν τούτοις οἱ τῆς Σχολῆς τοῦ Ritschl θεολόγοι, συμφωνοῦντες ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν αἰωνίων ἐν τῇ κολάσει ποινῶν, ὅμως χωροῦσι διαφόρους ἀλλήλων κατευθύνσεις. Ἐνιοὶ τούτων θέλουσι τὸν ἐκμηδενισμόν τῶν ὄντως πεπωρωμένων ἀμαρτωλῶν (Häring, Kaftan, Kirn), ἄλλοι πάλιν ὁμιλοῦσι περὶ καθολικῆς τῶν πάντων ἀποκαταστάσεως καὶ ἕτεροι ἀποδέχονται ἠθικοθησκευτικὴν ἐξέλιξιν τῶν καθυστερημένων πνευμάτων εἰς νέας τοῦ βίου συνθήκας καὶ δυνατότητας (Troeltsch)²⁴⁹.

10. Ἐν τῇ διαλεκτικῇ θεολογίᾳ τῶν ἡμερῶν μας ἀνεκινήθη αὐθις τὸ ζήτημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἐν τῷ προσώπῳ δύο διαπρεπῶν ἐλβετῶν θεολόγων, τοῦ Karl Barth καὶ τοῦ Emil Brunner. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος ἀπεδέχθη τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων θεωρίαν, οὐχὶ ὅμως ἐν οἷα ἐννοίᾳ διετύπωσε ταύτην ὁ Ὁριγένης, ἀλλ' ὅπως ἰδιοτύπως, sui generis, καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν περὶ θείας ἐκλογῆς διδαγμάτων αὐτοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Brunner καταπολεμεῖ αὐτήν.

Αἱ βασικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Barth τυγχάνουσιν αἱ ἀκόλουθοι.

Τὰ περὶ θείας ἐκλογῆς, ἐν σχέσει πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, διδάγματα αὐτοῦ προσδιορίζουσι τρεῖς θεμελιώδεις ἀρχαί.

1. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ μόνος ἐνεργῶν τὴν ἐκλογὴν Θεός,
2. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ μόνος ἐκλεγείς ἄνθρωπος, καὶ
3. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ αἰωνίως ἐκλεγείς ἄνθρωπος.²⁵⁰

Τὸ μεταφυσικόν, κατὰ ταῦτα, καὶ ἀπόλυτον ἔδαφος τῆς ἐκλογῆς τυγχάνει ὁ Χριστός. Πέραν αὐτοῦ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ οὐδεμία ἐκλογὴ εἶναι δυνατὴ. Ὁ ἄκρατος οὗτος χριστοκεντρισμὸς τοῦ Barth τοῦ ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσῃ καὶ ἑτέρων πολυηρῶν ὄντως ἰδέαν: Ὁ μόνος πράγματι ἀπορριφθεὶς ἄνθρωπος εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ²⁵¹. Τί σημαίνει τοῦτο; Προφανῶς ὅτι οὐδεμία ἀπώλεια ἀνθρώπου εἶναι δυνατὴ πλέον, οὐδεμία δυνατότης καταδίκης, οὐδεμία τελικὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κρίσις τῆς ἀνθρωπότητος²⁵². Ἀπαξ καὶ ὁ Ἰησοῦς

248. H. R. Mackintosh, Studies in christian Eschatology, in Exp., 8th ser., VIII (1914), 128 κ.έ.

249. Calvetr, Kirchenlexikon, zw. Band, Stuttg. 1941. σ. 1350

250. K. Barth, Dogmatik, zweit. Halband, dritte Aufl., Zürich 1948, σ. 111

251. Ἀδτ. σ. 350.

252. Brunner Em., Die christl. Lehre von Gott, Dogmatik, Band 1-Zürich, 1946, σ. 376.

ὡς αἰωνίως ἐκλεγείσ ἄνθρωπος, ἐδέχθη ἐν ἑαυτῷ τὸ ἀνάθεμα παντὸς τοῦ κόσμου, τὴν κρίσιν καὶ τὴν καταδίκην τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδεμία καταδίκη ἀνθρώπων ἐπὶ μέρος εἶναι πλέον δυνατὴ²⁵³. «Τὸν κλῆρον τῆς ἀπωλείας, λέγει ὁ Barth, πρὸς τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνθρωποι ἀνοήτως ἐκτείνουσι τὰς χεῖρας, οὐδέποτε θὰ ἐπιτύχουν»²⁵⁴. Καὶ ὁ ἄθεος εἰσέτι ἄνθρωπος εἶναι ἐκλεγμένος, ἂν καὶ ἀγνοεῖ τοῦτο καὶ δὲν ζῆ συμφώνως πρὸς τὴν θείαν ἐκλογὴν. Οἱ ἁμαρτωλοὶ δύνανται μὲν νὰ ὀνειδίζωσι τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, δὲν δύνανται ἑμῶς νὰ τὴν ἀκυρώσουν καὶ νὰ τὴν κάμουν νὰ παλινδρομήσῃ²⁵⁵. «Ὅπως ἐκτὸς τοῦ Χριστοῦ οὐδεὶς γίνεται μέτοχος τῆς θείας ἀγάπης, οὕτω καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ οὐδένα θὰ καταφάγη ἢ ὀργῇ τοῦ Θεοῦ»²⁵⁶. «Ἐκτὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐδεὶς ἀπερριμμένος ὑπάρχει»²⁵⁷, «ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ εἰσέτι οἱ ἀπερριμμένοι ἴστανται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θείας ἐκλογῆς»²⁵⁸.

Αἱ ἀνωτέρω φράσεις οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπουσιν ὅτι ἐν τῷ συστήματι τοῦ Barth οὐδεμία θέσις δύναται νὰ ὑπάρχῃ διὰ καταδικασμένους ἀνθρώπους. Πάντες ἀνεξαίρετως τυγχάνουσι τῆς σωτηρίας ἐν τῷ καθολικῷ ἔργῳ τοῦ Χριστοῦ. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Brunner²⁵⁹, αἱ ἀπόψεις αὗται τοῦ Barth εἶναι ἀπόρροια τοῦ ἀντικειμενισμοῦ του (Objektivismus), ἥτοι τῆς ὀξείας ἀντιθέσεως μεταξὺ ἀποκαλύψεως καὶ πίστεως. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν, πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον, ἡ πίστις, εὐρίσκειται εἰς θέσιν πολὺ ὑποδεεστέραν. Κατὰ τὸν αὐτὸν Brunner, αἱ ἀνωτέρω ἀπόψεις ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ περὶ δικαιοσύνης καὶ πίστεως διδάγματα τῆς Κ. Διαθήκης, ἐνθα δικαιοσύνη καὶ πίστις ἴστανται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος. Ἀσφαλῶς διὰ τὸν Barth δὲν ἰσχύει ἡ πρότασις: «Ὅπου ἀπουσιάζει ἡ πίστις, ἐκεῖ ἀπουσιάζει καὶ ὁ Χριστός· ὅπου ἐλλείπει ἡ πίστις, ἐκεῖ ἐλλείπει καὶ ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία» (Brunner, αὐτόθι).

Κατὰ τὸν Brunner, ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα τυγχάνει γενικῶς ἀσύστατος καὶ ἀπορριπτέα, καθ' ὅσον ἀντιφάσκει πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἐν Χριστῷ θείας ἀποκαλύψεως. Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ρητῶς ἀπαντᾷ ἡ περὶ αἰωνίου κολάσεως διδασκαλία, ἰδιαζόντως δ' ἐξαίρεται ἡ πίστις ὡς παράγων ἀπαραίτητος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Καὶ ἴσως μὲν ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία νὰ ἱκανοποιῇ πῶς τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Διὰ τὸν γνήσιον ἑμῶς χριστιανὸν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸ ἀπόλυτον κριτήριον διὰ τὰ ζητήματα τῆς πίστεως. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ νὰ

253. Αὐτ. σ. 182

254. αὐτ. σ. 351

255. αὐτ. σ. 385

256. αὐτ. σ. 391

257. αὐτ. σ. 389

258. αὐτ. σ. 552

259. Brunner, μν. ἔργ. σ. 378.

ἀποφασίση μεταξύ πίστεως καὶ ἀπιστίας, ἐκ τῆς ἀποφάσεως δὲ ταύτης ἐξαρτᾶται καὶ ὁ κλήρὸς αὐτοῦ εἰς τὴν αἰωνιότητα. "Ὅτι ὅμως ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία φθείρει τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης, ὀδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς ρασιώνην καὶ χάνωσιν ἠθικὴν, εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν²⁶⁰.

ΣΗΜΒΙΩΣΙΣ

Παρὰ τὴν καταδίκην τῶν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων Ὁριγενείων δοξῶν ὑπὸ τῆς Ἐ' Οἴκου. Συνόδου, ἐν τούτοις τὸ θέμα δὲν ἔπαυσε νὰ ἀπασχολῇ ζωηρῶς τὴν Ὁρθόδοξον Ρωσικὴν θεολογίαν τῶν τελευταίων χρόνων.²⁶¹ Κατὰ τὸν Σέργιον Bulgakow ἡ δόξα αὕτη δύναται, τοῦλάχιστον ὡς θεολογικὴ γνώμη, ὡς θεολογούμενον, νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἐν τῇ χριστιανικῇ θεολογίᾳ. Οὐδεμία περὶ τὴν δογματικὴν πίστιν αὐστηρότης δύναται νὰ ἄρῃ τὴν ἐλπίδα, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδουσι οἱ θριαμβευτικοὶ λόγοι τοῦ Ἁγ. Παύλου, «κουνέλεισε γὰρ τοὺς πάντας ὁ Θεὸς εἰς ἀπειθείαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ. "Ὡ βᾶθος πλοῦτου, καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ», (Ρωμ. 11, 32-33)²⁶². Κατὰ δὲ τὸν Βούλγαρον Zankow «ὀλίγοι ἐκ τῶν ὀρθοδόξων συμμερίζονται ἀπολύτως τὴν ἰδέαν ὅτι ἐν τῇ αἰωνιότητι, παρὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, θὰ ὑπάρχωσιν αἰωνίως καταδικασμένοι ἄνθρωποι καὶ αἰώνιος ἁμαρτία». Τὰ φωτεινότερα πνεύματα τῶν τελευταίων χρόνων, ὡς ὁ Solowjew, Berdjajew ἢ καὶ ὁ Florenski, μὲ τειαραγμέναις καρδίαις ἀναζητοῦσι τὴν ἐπίλυσιν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης, ἣν ἀνευρίσκουσιν ἐν τῇ μυστικῇ ἐνοράσει, «διὰ τῆς ἀγάπης καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ». Ἡ ἀπλοϊκὴ δὲ καρδιά τοῦ Ὁρθοδόξου λαοῦ, κατὰ τὸν Zankow, ἐπιλύει τὸ πρόβλημα ἐν τούτῳ, ὅτι δι' ὅλους τοὺς ἐν ἁμαρτίαις γενομένους προσεύχεται καὶ προσφέρει θυσίαν, ὑπὸ τῆς ἀκλονήτου πίστεως διακατεχομένη ὅτι ὁ Θεός, διὰ τῶν προσευχῶν τοῦ σώματος τῶν πιστῶν, καὶ τὸν μεγαλύτερον εἰσέτι ἁμαρτωλὸν δύναται νὰ ἀφαρπάσῃ ἐκ τοῦ αἰωνίου πυρὸς τῆς κολάσεως²⁶³. Ἡ ἀπέριτος εὐσέβεια τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ ἀποτελεῖ ἰσχυροτάτην ἀπόδειξιν ὅτι, παρ' ὅλους τοὺς κατὰ τοῦ Ὁριγένους ἐκκλησιαστικοὺς ἀναθεματισμοὺς, ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία παραμένει μία τῶν ἰσχυροτάτων παραδόσεων τῆς Ὁρθοδοξίας²⁶⁴.

260. Brunner, μν. ἔργ. σ. 363 κ.έ., 379 κ.έ. - Τὴν ἐξέλιξιν τῆς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλίας ἐν Ἀγγλίᾳ, Σκωτίᾳ καὶ Ἡνωμέναις Πολιτείαις ὄρα παρὰ Odgers, μν. ἔργ., σ. 531-535.

261. Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937, σι 237 κ.έ.

262. S. Bulgakow, L' Orthodoxie, 1930, σ. 260 κ.έ.

263. Zankow, Das Orthodoxe Christentum, σ. 61 Πρὸβλ. Berdjajew, Philosophie des freien Geistes, München 1930, σ. 370 κ.έ.

264. Russisches Christentum in «Ostliches Christentum», hsg- Bubnoff-Ehrenberg, II 376.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Καὶ αὕτη μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῆς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας.

Ἡ ἀποκατάστασις, ὡς αἰωνία ἀνακύκλισις τῶν ὄντων, κατέλαβε προέχουσαν θέσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἀπηχοῦσα ἄλλως τὴν σφοδρὰν ἀγάπην, ἣν ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι πρὸς τὴν παροῦσαν ζωὴν. Μὴ ἔχοντες κόρον αὐτῆς κατὰ τὸ σύντομον διάστημα τοῦ ἐπὶ γῆς βίου, ἤθελον ταύτην αἰωνίως ἀνακυκλουμένην. Ἀντιθέτως ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ἔνθα ἡ ἀγάπη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πιστῶν στρέφεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου ζωὴν, τῆς παρούσης παραμενούσης ἐν τῷ περιθωρίῳ, τοιαῦται ἰδέαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὗρωσιν ἔδαφος καὶ νὰ καλλιεργηθῶσιν.

Ἐν τῇ χριστιανικῇ Θεολογίᾳ ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως διδασκαλία ἔλαβεν ἀλλοίαν τροπὴν. Ἀφετηρίαν αὐτῆς ἔσχεν οὐσιώδεις ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀπειρον ἀγάπην καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Εἶδεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ τὸν τελικὸν θρίαμβον τῆς θείας βασιλείας, τὴν ἄρσιν τῆς σκανδαλώδους δυαρχίας τῶν ὄντων, τὴν ἐπιστροφὴν τῶν δημιουργημάτων πάντων εἰς τὴν ἀρχικὴν των πηγὴν, τὴν τελικὴν ἁρμονίαν τοῦ σύμπαντος. Ἐδέχθη τὸ κακὸν ὡς ἀπλήν παραφωνίαν, ὡς στέρησιν, ὡς ἄρνησιν, ὡς τὸ «μὴ ὂν». Εἶδε τὸν Θεὸν ὡς στοργικὸν πατέρα, σοφὸν παιδαγωγόν, ἄριστον ἰατρόν.

Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἰδέαι ἀποσπῶσι τὸν ἡμέτερον θαυμασμόν, ἰδιαιτέρως συγκινοῦσαι, ἰδίως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν συμπάθειαν τὴν ἐπιδεικνυομένην διὰ λογικὰ ὄντα, παραδεδομένα ἀνευ ἐλπίδος εἰς βάσανον αἰώνιον, ἐν ἀποκοπῇ ἐκ τῶν κόλπων τῆς θείας ἀγάπης. Ὁμολογουμένως τὰς καταστάσεις ταύτας ἀδυνατοῦμεν νὰ προσεγγίσωμεν διὰ τῶν πτερύγων τῆς πενιχρᾶς ἡμῶν λογικῆς. Ὁ λόγος ὄντως ἀσφυκτιᾷ ἀτενίζων τὸ δημιουργημα τῆς θείας ἀγαθότητος, σοφίας καὶ παντοδυναμίας, νὰ λαμβάνῃ τοσοῦτον οἰκτρόν καὶ ἀπελπι τέλος. Πῶς διέφυγε τοῦτο τοῦ Θεοῦ; Διατὶ νὰ θριαμβεύσῃ ἔστω καὶ ἀρνητικῶς τὸ κακόν;

Μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι αἱ σκέψεις αὗται εἶναι ἡμέτερα μᾶλλον λογικὰ κατασκευάσματα ἢ ἐξαγόμενα ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ἐφ' ὅσον περὶ τῆς αἰωνιότητος τῶν κολάσεων μαρτυρεῖ ἀψευδῶς αὐτὸς οὗτος ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἀείποτε ἐδίδαξεν ἡ Ἐκκλησία, ὀφείλομεν, ὡς καὶ εἰς ἄλλα ὑπερφυῆ δόγματα τῆς πίστεως, νὰ δεχθῶμεν ἐν ταπεινότητι τὸ ναὶ τοῦ Θεοῦ. Γνωρίζομεν ὅτι ἡ θεία ἀγιότης καὶ δικαιοσύνη ἀπαιτοῦσι κόλασιν τῶν ἀμαρτωλῶν, οἵτινες αὐτοὶ ἐκουσίως ἀπέκοψαν ἑαυτοὺς ἐκ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς. Γνωρίζομεν ὡσαύτως ὅτι ἡ σωτηρία ἐν Χριστῷ εἶναι διὰ πάντας ἡμᾶς ἀνεξαίρετως δυνατὴ, ἂν ὅμως θελήσωμεν καὶ ἡμεῖς ὄντως τὴν σωτηρίαν ταύτην καὶ

στέφζωμεν νὰ ἐργασθῶμεν πρὸς ἐπιτυχίον αὐτῆς. Ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν σαφῶς ὅτι ἐκ τῆς ἐν πίστει θέσεως ἐναντι τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐξαρτᾶται ὁ ἐν τῇ αἰωνιότητι κληρὸς μας, τίς θὰ πιαίη ἄν, ἐν τέλει, λόγῳ τῆς ἀτασθαλίας καὶ ἠθικῆς ἀβελτηρίας ἡμῶν, εὐρεθῶμεν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς θείας κρίσεως καὶ δικαιοσύνης; Ἀντὶ λοιπὸν νὰ προσπαθῶμεν νὰ κρίνωμεν ἡμεῖς τὸν Θεόν, καλλίτερον θὰ ἦτο καὶ συμφερότερον νὰ ἐργασθῶμεν, ὥστε νὰ μὴ κρίνη ἡμᾶς ὁ Θεός. Ἀσφαλῶς τότε θὰ ἴδωμεν μὲ νέεν ὄμμα τὰς θείας ταύτας καταστάσεις καὶ θὰ δεξάσωμεν ἐν πᾶσι τὸν ἅγιον καὶ πανάγαθον Θεόν.